

הסכסוך הישראלי-ערבי: מבט אחר גיליון מס 19, אביב 2009

המאמרים שהופיעו בגיליון:

התמריץ שלא המריץ: ברית הגנה ישראל-ארה"ב ותהליך השלום 1993-2000, נמרוד גורן
"אמנות מיליטריסטית" ו"מיליטריזם מנכס" – המקרה של "ירושלים של זהב", דליה גבריאלי נורי
מיליטריזם ומשא-ומתן: הערכה מחודשת של קמפ-דיוויד 2 מפרספקטיבה מגדרית, דניאלה
שנקר-שרק

שדה לאומי והון דתי במאבק מרחבי: המקרה של חברון, בתיה רודד
המאבק הפלסטיני על עיצוב המרחב בישראל: מעליה לרגל אישית להנצחה קבוצתית
מאורגנת עסאם אבו-ריא, אפרת בן-זאב
מיתוסים מודרניים של אנטישמיות מוסלמית, מרק ר. כהן

תקציר המאמרים:

התמריץ שלא המריץ: ברית הגנה ישראל-ארה"ב ותהליך השלום 1993-2000

נמרוד גורן

הצגת תמריצים היא אחד הכלים העומדים לרשות צד שלישי בניסיונו ליישב סכסוך בלתי-נשלט, דוגמת הסכסוך הישראלי-ערבי. כלי זה זוכה לתשומת לב מחקרית מועטה ביחס לאפיקי השפעה אחרים בדיפלומטיה הבינלאומית, דוגמת סנקציות. עם זאת, כוחו ניכר ביותר, בייחוד כאשר התמריץ המוצע נותן מענה לצרכים קולקטיביים עמוקים ומכווני-זהות של צד לסכסוך. תמריץ כזה יכול להוביל לעיצוב מחדש של אמונות חברתיות ושל קווי מדיניות מושרשים היטב, במדינה שמוצע לה התמריץ, ולהוביל לפריצת-דרך בעלת משמעות לעבר הסדרי שלום. האפשרות לכונן ברית הגנה ישראלית-אמריקנית הייתה התמריץ העיקרי מעין זה שנידון במהלך תהליך השלום הישראלי-ערבי של שנות התשעים. מאמר זה יבחן האם שימשה ברית ההגנה תמריץ בעבור ישראל להשגת הסדרים מדיניים עם שכנותיה בשנים 1993-2000 וכיצד, וינתח את המדיניות ואת העמדות של ממשלות ישראל השונות ושל ממשל קלינטון ביחס לסוגיה זו. אופן השימוש ברעיון ברית ההגנה מצד הממשל האמריקני, והעובדה, כי הוא לא זכה לתמיכה גורפת מהממסד הישראלי הגביל עד מאוד את יכולתו לשמש גורם מכריע בדרך ליישוב הסכסוך הבלתי-נשלט בין ישראל לשכנותיה.

"אמנות מיליטריסטית" ו"מיליטריזם מנכס" – המקרה של "ירושלים של זהב"

דליה גבריאלי נורי

חקר מלחמת ששת הימים הוליד תנובה מחקרית מרשימה שהלכה ונתגוונה לאורך ארבעת העשורים שחלפו מסיום המלחמה. מחקרים רבים שבו ובחנו את המלחמה והשלכותיה מהיבטים צבאיים, פוליטיים, סוציולוגיים, תקשורתיים-אידיאולוגיים ואחרים. מחקר זה מאמץ גישה תרבותית (cultural approach) להתבוננות על הקונפליקט הישראלי-ערבי, ובמיוחד על יחסי צבא-חברה, לאור האירוע המכונן של הניצחון במלחמה. גישה זו מתמקדת בבחינת תהליכים של הבניה תרבותית: המנגנונים והאתרים שבאמצעותם נוצר הזיכרון הקיבוצי הסובב את המלחמה ובאמצעותם מתפרשים משמעותה ותוצאותיה, כמו גם תפיסת הצבא ודימוי הצדדים היריבים. נקודת המוצא של המאמר היא כי הניצחון במלחמת ששת הימים הוא נקודת זמן ייחודית ומוקצנת לבחינת זיקות הגומלין המתקיימות בין התרחשויות צבאיות וביטחוניות לבין מנגנוני ייצור תרבות. הניצחון במלחמה שימש מקור השראה ומצע פורה למכלול עשיר של עשייה תרבותית בעלת קשר הדוק למערכת הצבאית והביטחונית, לרבות ספרות ילדים ומבוגרים,

תוצרי אמנות חזותית, ומעל כולם, היקף חסר תקדים של תעשיית זמר ופזמון. במרכז הדיון ותחת הכותרת הכללית "מיליטריזם תרבותי" עומד הקשר המורכב שבין הניצחון במלחמת ששת הימים לבין תוצרי התרבות שהופקו לאחר ניצחון זה.

מקרה המבחן הנדון הוא השיר "ירושלים של זהב" המאופיין כ"אמנות מיליטריסטית", מושג המוצע כמסגרת מובחנת לתוצרי אמנות בעלי מסר מיליטריסטי. המאמר מתחקה אחר תהליכי ההבניה התרבותית-פוליטית שעבר השיר מאז בוצע לראשונה בפסטיבל הזמר והפזמון תשכ"ז, ומצביע על תופעה מיוחדת של "ניכוס מיליטריסטי": התהליך שבו הועתק השיר מזירה אזרחית, פסטיבל זמר, לעבר הזירה הצבאית והפיכתו בזיכרון הקולקטיבי מ"שיר על העיר ירושלים" ל"שיר על הניצחון במלחמת ששת הימים".

המאמר משלב מסגרות תיאורטיות מתחומי חקר התרבות, חקר השיח, ביקורת ספרות וביטחון לאומי, ותרומתו היא במספר מישורים. ברמה התיאורטית הוא מבקש להעשיר את הדיון בנושא המיליטריזם התרבותי בהציעו המשגה חדשה. מצד אחר הוא מבקש להוסיף נדבך לחקר מלחמת ששת הימים מן האספקט התרבותי. בתוך כך נבחנת מזווית לא שגרתית ה"ישראליות" החדשה שראשיתה לאחר 1967, ומוצגים הכוחות החברתיים שעתידיים לעמוד במרכז המפה הפוליטית: הגל המשיח-דתי והאקטיביזם הצבאי-ביטחוני. לבסוף מבקש המאמר לעבות את הדיון המועט להפליא בשיר שהוא מנכסי צאן ברזל של התרבות הישראלית, השיר "ירושלים של זהב". בחלקו הראשון של המאמר יוצגו שני המושגים שיהיו בסיס לדיון: "אמנות מיליטריסטית" ו"מיליטריזם מנכס". בפרק השני ינותח מעמדו המיוחד של השיר בתרבות הישראלית. חלקו השלישי של המאמר ידגים הלכה למעשה את תהליך "הניכוס המיליטריסטי" שעבר השיר. הפרק האחרון יציע כיוונים למחקרי המשך.

מיליטריזם ומשא-ומתן: הערכה מחודשת של קמפ-דיוויד 2 מפרספקטיבה מגדרית

דניאלה שנקר-שרק

"אוסלו הייתה בחירה מוסרית ויהודית. יצחק רבין ז"ל ואנוכי הלכנו לאוסלו מטעמים מוסריים: לא מתוך חוסר-ברירה, לא מתוך חולשה, אלא מתוך שליחות לאומית ומצפון היסטורי" (פרס, 17.9.01).

תפיסת הביטחון היא ציר מרכזי במדיניות הציבורית בישראל. לאורה מעוצבת מדיניות הרווחה, החינוך, הבריאות ואיכות הסביבה בישראל (ראה למשל כוכב, 1980; אבנימלך ותמיר, 2002; שנקר-שרק, 2002). הדומיננטיות של תפיסת הביטחון בפוליטיקה הישראלית באה לידי ביטוי בעובדה שארבעה ראשי ממשלה (דוד בן גוריון, לוי אשכול, יצחק רבין ואהוד ברק) שמרו לעצמם את תיק הביטחון. שמונה רמטכ"לים (מתוך 15 רמטכ"לים) ומספר דומה של אלופים הפכו לשרים, לעתים מיד לאחר שפשטו את המדים.

לדומיננטיות של תפיסת הביטחון במדיניות הציבורית יש השפעה ישירה ועקיפה על ההוצאה הציבורית הביטחונית והאזרחית, והיא פועל יוצא של רמת המיליטריזם של החברה. לפי הגדרתו של מן מיליטריזם (צבאיות) "נאמדת במידה שבה מלחמה והכנות למלחמה נתפשות כפעולות חברתיות נורמליות, אפילו רצויות" (Mann, 1987: 35) בתוך לוי, 2003: 18). לוי טוען, כי "ללא מיליטריזציה של החברה אין לגיטימציה לנטל הכבד אשר ההכנות למלחמה, ודאי תיחזוקה השוטף, מטילים על החברה" (שם). האם יש לה גם השפעה על דרך המשא-ומתן עם הפלסטינים? כדי לבחון את ההשפעה המיליטריסטית על אופן ניהול המשא-ומתן בין ישראל לפלסטינים בקמפ-דיוויד 2 אשתמש בפרספקטיבה המגדרית לחקר המשא-ומתן. השימוש בפרספקטיבה זאת כמוה כצילום נגטיב של הנראטיב הפוליטי ההגמוני העכשווי הרואה בחשיבה הצבאית גורם חשוב בתרגום מסרים של שלום או של מלחמה. בחינת המשא-ומתן מפרספקטיבה מגדרית חושפת את השפעת המיליטריזם על מדיניות ניהול המשא-ומתן בין ישראל לבין הפלסטינים בקמפ-דיוויד 2 ואת מחירו. אני סבורה, כי דומיננטיות המיליטריזם בשיח המיקוח הובילה את הצדדים לשימוש ב"מודל" ז'אנרי של מיקוח שהוא "גברי" במהותו, ומנעה מהם לפתח חשיבה אלטרנטיבית של משא-ומתן, המשלבת אלמנטים של מיקוח הנחשבים "נשיים". מהפרספקטיבה המגדרית לחקר המשא-ומתן ניתן גם לבחון את המחיר של הנראטיב

הצבאי-ביטחוני בשיח המיקוח, כפי שבא לידי ביטוי במשא-ומתן עם הפלסטינים בקמפ-דיוויד 2. בחלק הראשון של המאמר אדון בהשפעת המיליטריזם על ניהול משא-ומתן, ואציג את הפרספקטיבה המגדרית לחקר המשא-ומתן. באמצעותה אבחן מחדש את השיטות הז'אנריות הרווחות לניהול משא-ומתן; המיקוח על בסיס עמדות בניגוד למיקוח על בסיס עקרונות. בחלקו השני של המאמר אתאר את עלויות השימוש במודל "גברי" של מיקוח, כפי שבאו לידי ביטוי בקמפ-דיוויד 2.

שדה לאומי והון דתי במאבק מרחבי: המקרה של חברון

בתיה רודד

לאחרונה, מרבה הספרות המחקרית העוסקת בחברה ובפוליטיקה של העיר לעסוק בתרומתו של ההיבט הדתי לפוליטיקה זו (יורגנסמאייר, 2002; Bollens, 2000; Friedland and Hecht, 2007; Harris, 1994; Juergensmeyer, 2004). אולם רבים ממחקרים אלה ממעיטים לעסוק בהשלכות שיש לפעילות הדתית על המרחב העירוני כתוצר של מערך הקשרים יחסי הגומלין שבין המדינה והדת. עד כה, לא נחקר המקרה של חברון מהיבט זה וטרם נבחן התהליך המרחבי המסוכסך בשטחים הכבושים לאור הגותו החברתית של הפילוסוף והסוציולוג פייר בורדייה. בחינת המקרה הנחקר והסברתו בהגות זו מציעה התבוננות ביקורתית במערכות משתנות ומורכבות של יחסי עוצמה בין המוסדות לבין תנועה פוליטית במדינה. הכלים המבניים שמציע בורדייה מסייעים להבהיר ולהסביר את מארג היחסים והקשרים המרחביים בחקר המקרה שלפנינו.

המאמר מבקש לדון בצורה ביקורתית בעימות אתני-טריטוריאלי: במעשי המתנחלים בחברון ובהיגיון המנחה אותם; בתגובתם של מוסדות המדינה למעשים אלה; בהשלכות של מערך יחסים זה על המרחב העירוני ותושביו הפלסטינים, לאור השאלה: כיצד המרחב האתני מעצב ומעוצב, כשההון הדתי הוא שחקן מרכזי בשדה הפוליטי?

לאחר דיון תיאורטי הולם יתמקד המחקר במקרה של חברון ויסקור את ההשפעה של יחסי מתנחלים-מדינה על התושבים הפלסטינים והשלכותיהם. המאמר יחתם בדיון המתבסס על הממצאים וההכללות העולות מהם, מול הטיעונים התיאורטיים שבחלקו הראשון.

המאבק הפלסטיני על עיצוב המרחב בישראל: מעליה לרגל אישית להנצחה קבוצתית מאורגנת

עסאם אבו-ריא, אפרת בן-זאב

"בארץ מוגבלת זו, הכול שאלה של מרחב" (Berger, 2003) בשני העשורים האחרונים אנו עדים לפעילות ענפה של עמותות וארגונים פלסטיניים בכפרים ובערים שהוחרבו במהלך 1948 ואחריה. פעילות זו היא חלק מהתפתחות רחבה יותר של הנצחה דרך תיעוד היסטוריה שבעל פה ספרי זיכרונות, אתנוגרפיות של כפרים וסרטים העוסקים בכפרים ובערים שנחקרו במלחמה אחת התוצאות של פעילות זו היא יצירת מסגרת מתווכת בין המקומי לבין הלאומי, בין האישי לבין הקבוצתי ובין הממשי לבין המופשט. בהקשר של הפלסטינים בישראל, התפתחות זו מתבטאת גם בשינוי מעלייה לרגל פרטית לאתרים שחרבו ב-1948 להנצחה מאורגנת ופוליטית יותר. ההנצחה המאורגנת הופכת את החורבות לאתרי זיכרון המאחדים זיכרונות אישיים ומקומיים עם כינון זהות לאומית.

מלכתחילה, עשו הפלסטינים שימוש בשני אופני הנצחה שונים. הראשון התבסס על סיפורי החיים של הפליטים ונדון בעיקר במסגרת המשפחה, הגרעינית והמורחבת, וגם במקומות המפגש של מחנות הפליטים, בכפרים ובשכונות הפליטים. סיפורי חיים אלו שאבו את עולם הדימויים מן הסביבה של כפר או עיר המוצא-- מיקומו של בית, מעיין בעל שם, עצים שנחקרו בזיכרון, גדרות וטרסות מאבן. במקרים שזה התאפשר, נשמר הקשר של הפליטים עם המקומות שמהם נעקרו לאורך השנים על-ידי ביקורים פרטיים וביקורים משפחתיים. ביקורים אלו לבשו צורה שאנו מכנים 'עלייה לרגל אישית' או 'קשר מקומי'.

במקביל להתקשרות מסוג זה אל מה שניתן גם לכנות כ'פלסטין של מטה', התקיים הקשר האידיאולוגי-הלאומי, שעסק ב'פוליטיקה גבוהה' והתבסס על עולם של סמלים ומושגים

תרבותיים שעברו ראיפיקציה כגון "הנכבה", "העקירה", "התפוצה", "הגלות", ו"גן העדן האבוד". קשר זה ניתן לכנות קשר אל 'פלסטין של מעלה' ודרכו ביקשה הקהילה הפלסטינית לייצר נרטיב קולקטיבי. שיח זה מעצם מהותו ריחף מעל ההקשרים המקומיים ומשמעותם בעבור הפלסטינים.

מיתוסים מודרניים של אנטישמיות מוסלמית

מרק ר. כהן

בספרי משנת 1994, *Under Crescent and Cross* (בצל הסהר והצלב) השתמשתי במתודולוגיה השוואתית כדי לבסס פרדיגמה, המסבירה מדוע יהודים בעולם המוסלמי בימי הביניים חוו אלימות פחותה בהרבה מאחיהם, היהודים האשכנזים באירופה הלטינית, ומדוע הייתה היהדות דוברת הערבית מעורה בתרבות הסובבת אותה בצורה הרבה יותר נוחה מאשר אחותה – היהדות האירופית. הפרדיגמה מסבירה גם מדוע לא היה ליהודי העולם המוסלמי זיכרון היסטורי של רדיפה בדומה לדברי- הימים העצובים של הרדיפה הנוצרית ושל קידוש השם היהודי וכן של שירי-קינה בתפילות, הנושאים את זיכרון האבל של היהודים האשכנזים מאז ועד ימינו. הספר, *Under Crescent and Cross* הופיע בימים הזחוחים והאופטימיים בעקבות הסכמי אוסלו. התרגומים הרבים של הספר לשפות אירופיות ומזרח תיכוניות שהופיעו מאז, מעידים כי הרעיונות שפותחו בספר והגישה הנקוטה בו עודם רלבנטיים. כיום, בכל אופן, הכיבוש הישראלי ההולך ונמשך בשטח פלסטיני, עליית הטרורזם האסלאמיסטי האנטי- יהודי והנוכחות הקבועה של כתבים ואיקונוגרפיה אנטישמיים בעולם המוסלמי מטילים מעטה קודר על התקוות שלאחר- אוסלו לפתרון מהיר וצודק של הסכסוך הישראלי- פלסטיני ומקנים לאנטישמיות המוסלמית חשיבות רבה אף יותר משהייתה לה בעבר.